

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА: МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра фінанси і кредит,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82
тел.: 596176

Анотація. Розглянуто світові тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано можливі напрями розвитку аграрного сектору України. Обґрунтовано стратегію сталого агроекологічного розвитку. Визначено першочергові заходи з реалізації зазначеної стратегії.

Ключові слова: стратегія, екологічне землеробство, аграрний сектор, продовольча безпека, деградація ґрунтів.

Annotation. Trends of world agricultural production are considered. Possible directions of Ukrainian agrarian sector development are analysed. Strategy of sustainable agroecological development is grounded. Near-term measures of this strategy realization are determined.

Key words: strategy, ecological agriculture, agrarian sector, food safety, degradation of soils.

Вступ. За роки незалежності в аграрному секторі здійснено глибокі структурні реформи, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, ведеться цілеспрямована підготовка до функціонування ринку землі. У процесі трансформаційних перетворень організовуються нові організаційно-правові структури ринкового типу, основу яких складають приватна власність на землю та майно. У той самий час незавершеність реформ, їх надзвичайно висока заполітизованість та відсутність чіткої стратегії розвитку аграрного сектору на далеку перспективу призвели до стагнації сільгоспвиробництва, високого ризику та залежності від природно-кліматичних умов.

Питання стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва трактуються науковцями з різноманітних позицій. У першу чергу розвиток сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення продовольчої безпеки держави є одним з ключових завдань Державної цільової програми розвитку села на період до 2015 року та Стратегії формування продовольчої безпеки України на 2012–2020 роки, у рамках якої розроблений проект “Національна доктрина продовольчої безпеки” [1, с.3–11].

М.Малік. і М.Хвесик розглядають розвиток сільськогосподарського виробництва в тісному зв'язку з комплексним розвитком сільських територій “... на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва” [2, с.3].

В.Геєць, В.Юрчишин, О.Бородіна, І.Прокопа пропонують соціоекономічну модель розвитку аграрного сектора й села: “Основою соціоекономічної модернізації вітчизняної аграрної політики є повноцінне залучення сільського населення до подолання диспропорцій у сільськогосподарському виробництві, а також формування на цій базі збалансованих продуктової та організаційної структур аграрного сектора” [3, с.7].

Інтеграція України у Світовий економічний простір, загострення проблеми продовольчого забезпечення жителів Землі та зміна клімату зумовлюють необхідність урахувати ендогенні й екзогенні чинники впливу на розвиток сільгоспвиробництва в Україні.

Постановка завдання – окреслити стратегію розвитку сільськогосподарського виробництва, виходячи із сучасних глобалізаційних процесів, тісного зв'язку зі зміною клі-

мату та підвищенням ризику глобальної продовольчої кризи, внутрішніх чинників впливу на розвиток аграрного сектору економіки.

Результати. У період становлення ринку землі в Україні та інтеграції у Світовий економічний простір необхідно враховувати світові тенденції в аграрній сфері для недопущення помилок та забезпечення продовольчої і національної безпеки. Загально-світові тенденції залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор на сучасному етапі мають двоїтий характер: з одного боку, приватні інвестори купують землю в приватних власників; з іншого, іноземні інвестиції в аграрний сектор та угоди про купівлю, довгострокову оренду сільськогосподарських земель здійснюються на рівні урядів. Основна мета – експорт капіталу в бідні країни для купівлі або довгострокової оренди землі та забезпечення продовольчої безпеки своїх країн. Продовольча криза 2008 р. посилила ці тенденції, особливо країн, які імпортують продовольство та є експортерами нафти. Для них основна причина купівлі або довгострокової оренди не високі ціни на продукти харчування, а можливість безперебійного та прогнозованого обсягу імпорту. В останні роки, у зв'язку зі складними погодними умовами та неврожаєм, окремі країни – експортери сільгосппродукції для стабілізації цін на продукцію сільського господарства застосовували весь арсенал митно-тарифного й нетарифного регулювання експорту зернових.

Провідними експортерами капіталу до країн, які мають потребу в інвестиціях в аграрний сектор і при цьому володіють значними площами сільгоспугідь, є Китай, Індія, Південна Корея, ОАЕ, Саудівська Аравія, Катар та інші. Головними країнами – реципієнтами іноземних інвестицій в аграрний сектор виступають Судан, Конго, Камбоджа, Мадагаскар [4, с.44–45].

Мотиваційними чинниками експорту капіталу в аграрний сектор інших країн є:

1. Забезпечення продовольчої безпеки країни-донора за рахунок продукції, одержаної на придбаних за кордоном сільгоспугіддях.
2. Проблема питної води, яка використовується в сільгоспвиробництві.
3. Можливість для густонаселених країн зниження напруженості на сільському ринку праці шляхом залучення своїх громадян для роботи в створених за кордоном сільгосппідприємствах.
4. Підвищення вартості сільськогосподарських земель у зв'язку зі стрімким зростанням попиту на продукти харчування.
5. Загальносвітові тенденції до зростання вартості продуктів харчування та посилення напруженості на ринку продовольства.
6. Зростання посівних площ під енергетичними культурами.

Досягнення самодостатності в забезпеченні основними продуктами, зокрема пшеницею, для країн Перської затоки вимагає колосальних фінансових ресурсів, крім цього, витрати води з невідновлюваних природних резервуарів стрімко зростають, що загрожує національній безпеці.

Згідно з висновками, зробленими президентом “Нестле” стосовно сучасних тенденцій експорту капіталу в аграрний сектор інших країн, “насправді купують не землю, а воду. Оскільки разом із землею новий господар набуває право на наявну в ній воду – “халяву”, яка є найціннішою частиною обладнання” [4, с.45].

Питання забезпечення сільського господарства якісною водою гостро стоїть і перед Україною. Сьогодні в Україні сільське господарство займає друге місце за використанням води після промисловості. Частка сільського господарства в загальному обсязі використаної води складає 25,7%.

Зміна клімату істотно почала впливати на аграрний сектор економіки України. Найбільш відчутно це позначилося на землеробстві, меншою мірою на тваринництві, у частині, що стосується зелених кормів. Так, 2007 р. виявився екстремально посушливим (у південних областях дощів не було 60–80 і більше днів, температура піднялася до

позначки 35–37°C, а на поверхні ґрунту досягала 60°C), що спричинило зниження гідротехнологічного коефіцієнта до 0,6 при багаторічній нормі 1,3. Неприятливими стосовно вологозабезпечення сільгоспкультур були 2007–2009 рр. Осінь 2011 р. також була посушливою, що є причиною загибелі посівів і необхідності їх пересіву на третині площ.

Земельний фонд України становить 60,4 млн га. З них 42,4 мільйона, або 70,3%, займають сільськогосподарські угіддя. У цілому в нашій державі розораність земель досягає 81%, а у Вінницькій, Тернопільській, Кіровоградській області – понад 90%. Для порівняння: у США цей показник становить 19,8%, у Франції – 2,1%, у Великобританії – 29,6%, Німеччині – 32,8%, у Польщі – 44,2%, Китаї – 9,6%, Росії – 7,8%, Канаді – 4,6%, Австралії – 6,1%.

При такій високій розораності ґрунтів сільськогосподарського призначення відбуваються прогресуючі процеси деградації земель, які за оцінками науковців, становлять 40% сільгоспугідь. Крім цього, слід указати на катастрофічну втрату гумусу сільгоспугіддями, що, у свою чергу, загрожує продовольчій безпеці держави. Середній вміст гумусу в ґрунтах України, який є інтегрованим показником їхньої родючості, лише за останні 30 років ХХ ст. знизився на 18%, а за 100 років – на 25% [5].

Виходячи з екзогенних та ендогенних чинників впливу, можливі такі стратегії розвитку аграрного сектора:

1. Інтенсифікація сільгоспвиробництва, яка ґрунтується на широкому використанні мінеральних добрив, хімічних засобів захисту, максимізації доходів за рахунок вирощування високорентабельних культур.

2. Застосування генетично модифікованих організмів у сільгоспвиробництві з одночасним застосуванням хімічних засобів.

3. Екологічне сільгоспвиробництво.

Інтенсифікація сільгоспвиробництва, яка ґрунтується на максимізації доходу та переходу до вирощування високорентабельних монокультур, призводить до таких негативних наслідків:

1. Забруднення земель залишками хімічних речовин у результаті їх постійного й однотипного використання.

2. Зниження цін на дану сільгосппродукцію внаслідок зростання пропозиції.

3. Утрата традиційних ринків збуту інших видів сільгосппродукції.

4. Недотримання раціональних видів сівозмін.

5. Продаж сировини, а не продукції з високою доданою вартістю.

6. Нехтування принципом комплексного ведення сільськогосподарського виробництва та занепад м'ясного й молочного тваринництва.

7. Посилення процесу деградації сільськогосподарських земель.

8. Деструктивний вплив на агроландшафти та біорізноманіття.

У світі простежується тенденція до зростання площ сільськогосподарських угідь, на яких вирощують генетично модифіковані організми. Прибічники ГМО вбачають розв'язання світової продовольчої проблеми в подальшій експансії та зростанні питомої ваги даної продукції на світовому ринку продовольства. У той самий час використання ГМО має такі застереження:

- залежність від продуцентів насіння;
- використання пестицидів;
- утрата біорізноманіття;
- не вивчений вплив на людський організм;
- утрата відтворювальних функцій усіх учасників продовольчого ланцюга, які використовують для свого живлення ГМО;

- не вивчений вплив на агроценози ґрунту, зокрема, на діяльність дощових черв'яків.

Стратегія, яка базується на сталому агроекологічному розвитку, має такі переваги:

1. Збалансоване ведення екологічного рослинництва та тваринництва.
2. Зростання вартості рідкісного ресурсу – екологічно чистих земель.
3. Одержання екологічно чистих продуктів харчування.
4. Підвищення родючості ґрунтів.
5. Збереження біорізноманіття.
6. Дотримання сівозмін.

Екологічне сільське господарство базується на комплексному використанні земель, виходячи з їх природної родючості та інших факторів (пасовища, сінокоси, земля для вирощування с-г. культур). Це дозволить розвивати тваринництво, яке сьогодні знаходиться в глибокій кризі. Молочне та м'ясне скотарство підвищить свою рентабельність за рахунок зростання вартості та попиту на органіку. Концентрація виробництва в аграрному секторі повинна розглядатися не тільки з позиції максималізації доходів, а, головним чином, з позиції сталого агроекологічного розвитку. Основними критеріями цієї стратегії повинні бути:

1. Підвищення або, як мінімум, збереження родючості ґрунту.
2. Фінансування заходів із зупинення ерозії ґрунтів.
3. Одержання екологічно чистої продукції.
4. Соціоекономічний розвиток сільських територій.

Для реалізації стратегії сталого агроекологічного розвитку необхідно прийняти ряд законодавчих актів стосовно періодичного моніторингу сільськогосподарських угідь незалежно від форми власності та розробити чітку методику фінансових санкцій за порушення вимог землекористування в сільському господарстві. Ввести кримінальну й адміністративну відповідальність за завдані збитки. До запровадження ринку землі провести агрохімічну паспортизацію всіх сільгоспугідь, яка буде юридичною підставою для відшкодування збитків, завданих у результаті порушення вимог землекористування. Нині нагальною є потреба створення спеціальної служби, що відповідає б за дотримання законодавства у сфері охорони земель. Тепер є декілька відомств, які контролюють стан ґрунтів, але на жодне з них не можна покласти відповідальність за його погіршення тому, що кожна установа відстежує тільки частину показників і не має цілісної картини. З метою обмеження концентрації сільгоспугідь, монополізації ринку сільгосппродукції є впровадження й освоєння систем екологічного землеробства, заснованих на максимальному використанні ресурсів органічних добрив і компенсації дефіциту поживних речовин за рахунок законодавчо закріпленого комплексного ведення сільгоспвиробництва з обов'язковим дотриманням нормативної щільності ВРХ залежно від ґрунтово-кліматичних умов.

Очікуваними результатами реалізації стратегії сталого агроекологічного розвитку на довгострокову перспективу є:

1. Продовольча безпека держави на основі екологічно чистих продуктів харчування.
2. Зростання вартості землі (екологічно чиста).
3. Збереження навколишнього природного середовища.
4. Зростання зайнятості сільського населення.
5. Упровадження системи біологізації сільгоспвиробництва.
6. Зростання тривалості життя населення та зменшення витрат на охорону здоров'я.
7. Підвищення конкурентоздатності сільського господарства на міжнародних ринках.

8. Зростання інвестиційної привабливості аграрного сектору як для вітчизняних, так і для зарубіжних інвесторів.

Першочерговими заходами переходу на сталий агроекологічний розвиток є законодавче забезпечення та розробка стратегії розвитку аграрного сектору України. Виходячи із ситуації, у якій знаходиться сільське господарство, необхідно провести:

1. Паспортизацію всіх сільськогосподарських земель.
2. Визначити землі, які відповідають статусу спеціальних сировинних зон і, згідно з європейськими стандартами, є екологічно чистими.
3. Увести особливий статус для таких земель і стимулювати сільгоспвиробників до ведення екологічної системи землеробства.
4. Першочергово здійснювати держзакупівлі в сільгоспвиробників екологічно чистої продукції.
5. У державному бюджеті передбачити кошти для фінансування розвитку екологічного землеробства.

Висновки. Стратегія сталого агроекологічного розвитку дозволить не тільки зберегти безцінний ресурс – сільськогосподарські угіддя та біорізноманіття для прийдешніх поколінь, але й забезпечить населення України екологічно чистими продуктами харчування та підвищить експортний потенціал і конкурентоспроможність аграрного сектору. В умовах скорочення площі сільгоспугідь, зміни клімату та зростання напруженості на продовольчому ринку земля як фактор виробництва невпинно зростатиме в ціні. У недалекому майбутньому саме наявність достатньої кількості екологічно чистих земель визначатиме економічну могутність держави.

1. Саблук П. Національна доктрина продовольчої безпеки України / П. Саблук, Г. Калетнік, С. Кваша та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–11.
2. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва / М. Й. Малік, М. А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3–12.
3. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна [та ін.] // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4–14.
4. Михайлов Ю. Україна – For sale? (виставлено на продаж) / Ю. Михайлов // Пропозиція. – 2010. – № 1. – С. 44–46.
5. Агрохімія / [М. М. Городній, С. І. Мельник, А. С. Маліновський та ін.]. – К. : Алефа, 2003. – 778 с.

Рецензенти:

Ткачук І.Г. – доктор економічних наук, професор Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника;

Криховецька З.М. – кандидат економічних наук, доцент Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.